

یادداشت

فرزندآوری امری ایجابی است

جمعیت یکی از مؤلفه‌های اصلی توسعه سبز است و باید در سیاست‌های افزایش جمعیت، کیفیت مورد توجه باشد و صرفاً فرزندآوری به عنوان متغیر مثبت مورد توجه قرار نگیرد. فرزندآوری با تغییر شرایط جهانی جمعیت باید بتواند ایجادکننده ارزش افزوده برای جامعه باشد.

فرزندآوری راهکاری در راستای مقابله با پیری جمعیت است و تشویق خانواده‌ها به فرزندآوری نیازمند ایجاد بسترهای فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی مناسب در جامعه به منزله ارکان اصلی آرامش خاطر والدین برای ترغیب به زادآوری و تربیت صحیح فرزندان است.

موضوع فرزندآوری با دو نگاه هیجانی و عقلانی بررسی می‌شود و با توجه به اینکه فرزندآوری نوعی رفتار اجتماعی است، باید افکار عمومی را بسر مبنای عوامل درونی و بیرونی برای فرزندآوری اقناع کرد.

بسیاری از کشورهای دنیا برای تشویق و ترغیب خانواده‌ها به فرزندآوری، امتیازات و شرایط ویژه‌ای برای زوجین در نظر می‌گیرند. اگرچه این امتیازات به خودی خود نیروی محرک فرزندآوری والدین نیست، اما در ایجاد اطمینان خاطر و اعتماد آن‌ها به جامعه در برابر ایجاد شرایط مطلوب رشد و زندگی فرزندان تأثیر فوق‌العاده‌ای دارد.

به‌طور مثال دولت سوئد برای تشویق مردم به افزایش جمعیت، طبق یک قانون مصوب به مادر یا پدر اجازه می‌دهد که برای نگهداری از هر فرزند در خانه بمانند و در عین حال ۸۰ درصد حقوق ماهانه خود را دریافت کنند و یا کمک‌های دولت دانمارک به‌ویژه حمایت‌های بهداشتی و تحصیلی از بچه‌ها تا ۱۸سالگی را شامل می‌شود.

در شرایط کنونی با پدیده والدین هلیکوپتری مواجه هستیم؛ والدینی که معتقد هستند کیفیت فرزندان از کمیت آنان مهم‌تر است و مانند هلیکوپتر بالای سر فرزندان می‌گردند تا تمام نیازهای آنان را برآورده کنند. از طرفی فرزندان امروزی نسلی هتلی هستند که تمام نیازهای‌شان از سوی والدین برآورده می‌شود و همه‌چیز را در اختیار دارند.

بنابراین در چنین وضعیت و شرایطی که الگوهای خانواده در جامعه سنتی و مذهبی ایران در طول دو دهه تغییر کرده و شکاف نسلی شدیدی ایجاد شده است، با رفتارهای اجتماعی مانند ازدواج و فرزندآوری کنشگران اجتماع نمی‌توان دستوری برخورد کرد و باید بسترهای لازم برای اقناع افکار عمومی فراهم شود تا به صورت اختیاری به سوی افزایش باروری و جمعیت حرکت کنند.

اگر نگرش افراد جامعه نسبت به سیاست‌های جمعیتی اعلام شده منطبق شود سبب افزایش اعتماد اجتماعی خواهد شد و این افزایش اعتماد اجتماعی به صورت ناخودآگاه افزایش جمعیت را به همراه دارد. قطعاً سیاست‌های تشویقی در کشورهای توسعه‌یافته با شرایط مطلوب از لحاظ فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی در ارتباط است، با این حال بخش قابل توجهی از شهروندان این کشورها با وجود زندگی در رفاه اجتماعی بالا، تمایلی به فرزندآوری ندارند.

بنابراین اگرچه سیاست‌های تشویقی فرزندآوری سبب ایجاد انگیزه در زوجین می‌شود، اما باید توجه داشت که ارائه بسته‌های تشویقی فرزندآوری نیازمند ایجاد شرایط مطلوب اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و کاهش تنش‌ها در جامعه است. در مجموع به نظر می‌رسد که افزایش جمعیت و فرزندآوری با ایجاد فرهنگ‌سازی، آرامش روانی، امنیت اقتصادی، حمایت از جوانان، آسان‌سازی درمان ناباروری، افزایش حمایت‌های بیمه‌ای و درمانی، گسترش ازدواج آسان و احیای ارزش‌های دینی در جامعه محقق می‌شود.

دادند که پیام اصلی سیاست‌گذاری کلان ایران در حوزه مادری از انقلاب اسلامی تا کنون، خانواده‌گرایی و لزوم تحکیم و تقویت نقش‌های جنسیتی در خانواده بوده است.

در این سیاست‌ها، توافق جهانی موجود مبنی بر اینکه «مهم‌ترین پیش‌نیاز توسعه، مشارکت همه انسان‌هاست و اگر در برنامه‌های توسعه به زنان به‌طور ویژه توجه نشود، سرمایه‌گذاری‌ها به نتیجه مطلوب نخواهد رسید، پذیرفته شده و پیوسته بر اهمیت و ضرورت توانمندسازی زنان و زمینه‌سازی بهره‌مندی از توانایی و تخصص آنان تأکید شده است»، اما روند کنونی در کشور ما، از نظر رویکرد حاکم بر سیاست‌ها با مطالبه اساسی جنبش‌های جهانی در رابطه با توسعه منطبق نیست. در حالی که مطالبات جهانی مبتنی بر رویکرد «جنسیت و توسعه» با هدف اصلی «برابری جنسیتی» است، سیاست‌های کلی ایران مبتنی بر رویکرد «زنان در توسعه» و با اهداف «خانواده‌گرایی» و «عدالت جنسیتی» تدوین شده‌اند.

لازمه تشویق به فرزندآوری و باروری زیر سطح جایگزینی در کشور چیست؟

باروری زیر سطح جایگزینی در کشور مستلزم تغییر سیاست‌های جمعیتی کشور است تا نه‌تنها از کاهش بیشتر باروری پیشگیری کند، بلکه به افزایش آن بینجامد. در کشور ما در سال‌های گذشته به سیاست‌ها و برنامه‌های راهبردی به‌منظور افزایش باروری توجه ویژه‌ای شده و سیاست‌های کلی جمعیت در سال ۱۳۹۳ از سوی مقام معظم رهبری ابلاغ شد و بر جلوگیری از کاهش جمعیت و افزایش سطح باروری تأکید کرده است. قانون جوانی جمعیت و حمایت از خانواده نیز در راستای سیاست‌های کلی جمعیت و در پاسخ به همین شرایط و تأمین نیازهای حاصل از آن و افزایش باروری به بالای سطح جانشینی در آبان‌ماه سال ۱۴۰۰ تصویب شده است. در این قانون در چندین ماده حمایت از زنان شاغل به‌منظور تسهیل فرزندآوری مورد توجه قرار گرفته است. همچنین در بند «۸» سیاست‌های کلی تأمین اجتماعی ارائه خدمات لازم به‌منظور تحکیم نهاد خانشاوه و فرزندآوری مورد تأکید قرار گرفته است. این اسناد بالادستی روی هم‌دیگر اهمیت و ضرورت توجه ویژه در سطح سازمان تأمین اجتماعی به حمایت از زنان شاغل در این مجموعه را نشان می‌دهد. علاوه بر این، انجام هم‌زمان نقش‌های خانوادگی و شغلی بار سنگینی بر دوش زنان می‌گذارد که ممکن است غیر از کاهش باروری، کیفیت زندگی و رضایت آن‌ها از زندگی را کاهش دهد که به نوبه خود منبع استرس‌های زیادی برای زنان شود و سلامت روانی و جسمی آن‌ها و سایر اعضای خانواده را به خطر اندازد و حتی بنیان خانواده را نیز سست کند. بنابراین پرداختن به موضوع چالش‌های فرزندآوری زنان شاغل در سطوح مختلف سازمانی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. بررسی و شناخت مسائل و چالش‌های فرزندآوری زنان شاغل و تلاش برای افزایش کیفیت خانواده‌ها می‌تواند دستور کاری برای سیاست‌گذاران حوزه خانواده و جمعیت و همچنین سازمان تأمین اجتماعی باشد.

به این ترتیب حمایت از زنان شاغل و پیشگیری از بروز زمینه‌های کاهش باروری زنان شاغل، شناخت چالش‌ها و مسائل مرتبط با فرزندآوری در زنان شاغل اهمیت می‌یابد. درک تجربه زیسته زنان شاغل در سطوح مختلف شغلی از چالش‌ها و مسائل مرتبط با فرزندآوری، در طرح سیاست‌های مؤثر و ارائه راهکارهای مناسب برای اجرای بهتر برنامه‌های حمایت از زنان شاغل و افزایش سطح باروری مفید خواهد بود.

معاون پژوهشی مؤسسه عالی پژوهش تأمین اجتماعی:

۲۷ استان در دهه گذشته باروری کمتر از سطح جانشینی را تجربه کردند

شناسایی و تحقیق در مورد شرایط و نیازهای جدید زوجین و خانواده‌هاست. مؤسسه عالی پژوهش تأمین اجتماعی پژوهشی با موضوع «بررسی ترجیحات و رفتارهای باروری و چالش‌های فرزندآوری زنان شاغل در سازمان تأمین اجتماعی» را در دستور کار قرار داده است. «آتی‌نو» در گفت‌وگوی پیش‌رو با ربابه جوادی، معاون پژوهشی این مؤسسه، ضمن مرور اجمالی بر طرح اولیه این پژوهش، ضرورت‌ها و چالش‌های فرزندآوری را بررسی می‌کند.

زمینه انجام شده است؟

بنابر اعلام مرکز آمار ایران در سال ۱۴۰۰، بسیاری از استان‌ها طی سه دهه گذشته، روند مشابهی را در تحولات باروری تجربه کرده‌اند. این همگونی روند باروری که به «همگرایی رفتارهای باروری» تغییر شده، نسبتاً هم‌زمان و تا اندازهای مستقل از سطح توسعه اقتصادی-اجتماعی صورت پذیرفته و حتی استان‌های محروم نیز کاهش باروری را تجربه کرده‌اند. در سال ۱۳۹۹ در مجموع ۹ استان، باروری پایین ۱/۵ و بسیار پایین (کمتر ۱/۳) را تجربه کرده‌اند و حدود ۵۸ درصد معادل ۱۸ استان نیز باروری پایین، کمتر از سطح جانشینی یعنی ۲/۰۹ تا ۱/۵ فرزند داشته‌اند. به این ترتیب اکثریت استان‌ها باروری کمتر از سطح جانشینی را تجربه کردند و فقط استان‌های یزد، خوزستان، خراسان جنوبی و سیستان و بلوچستان باروری بالاتر از سطح جانشینی داشتند.

باروری پایین چه پیامدهایی به دنبال دارد؟

سالخوردگی جمعیت یکی از پیامدهای اجتناب‌ناپذیر باروری پایین است؛ با این حال، تنها پیامد آن نیست. باروری پایین عمده‌تا به دلیل پیامدهای اقتصادی و رفاهی سالخوردگی به‌ویژه تأمین مالی نظام‌های بازنستگی و مراقبت‌های بهداشتی برای سالمندان جمعیت از جمله مسائل مهم و اساسی کشور است. در درازمدت، ساختار سنی سالخورده تکانه‌ای منفی برای کاهش جمعیت ایجاد می‌کند. کاهش مداوم در باروری، افزایش طول عمر و شکاف گسترده بین امید زندگی مردان و زنان باعث افزایش نسبت بستگی در سنین پیری و زنا نه‌شدن سالخوردگی جمعیت می‌شود. کاهش باروری در صورتی که ادامه داشته باشد می‌تواند به کاهش جمعیت منجر شود. بر این اساس مداوم کاهش باروری به سطوح پایین‌تر می‌تواند منجر به تله باروری پایین شود. تله باروری پایین، اشاره به وضعیتی دارد که کاهش باروری می‌تواند «خود تقویت‌کننده» باشد و در نتیجه، باروری در سطح پایین باقی بماند و هیچ افزایش قابل توجهی پیش‌بینی نشود. بدون تردید مداوم کاهش باروری یکی از چالش‌های جمعیتی بسیاری از کشورهاست.

آیا مطالعات ملی یا بین‌المللی در خصوص عوامل تأثیرگذار بر تصمیم‌گیری زنان برای فرزندآوری انجام شده است؟

برخی از جامعه‌شناسان این عوامل را به دسته‌های انگیزه ذاتی و انگیزه بیرونی تقسیم کرده‌اند. از انگیزه‌های ذاتی می‌توان به سن فرد، تعداد فرزندان موجود، وضعیت اقتصادی، اجتماعی شدن و سایر خصوصیات فردی اشاره کرد. در مقابل، تأثیرات بیرونی از زمینه اجتماعی فرد به‌ویژه از والدین و دوستان ناشی می‌شود. این جامعه‌شناسان معتقدند اگر زوجی در یک جامعه‌ای باشند که ارزش بسیار بالایی برای فرزندآوری قائل است، انگیزه زوجین برای بچه‌دار شدن تقویت می‌شود. برعکس، نظرات منفی اجتماعی نسبت به فرزندآوری انگیزه افراد را کم‌رنگ می‌کند. در ادامه انگیزه‌های فردی زوجین برای بچه‌دار شدن بر جامعه تأثیر می‌گذارد که همین امر باعث می‌شود رفتار باروری تقویت یا در مقابل کم‌رنگ شود. آن‌ها نتیجه می‌گیرند که باروری تحت تأثیر فرایند سرایت و تعامل اجتماعی است.

تحقیق مریم رفعت‌جاء، دانشیار گروه انسان‌شناسی دانشگاه تهران در این زمینه نیز نشان داد که تعاریف سنتی که مادری را مهم‌ترین نقش یک زن و موجب کمال او و تربیت و مراقبت از کودک را مختص مادر می‌دانستند، در میان زنان جوان تحصیلکرده امروزی تغییر یافته و آنان معانی و تجارب واقعی مادری را با لنزی متفاوت نسبت به نسل‌های گذشته می‌نگرند. با وجود آنکه تمایل به مادر شدن و ضرورت ایفای نقش مادری همچنان در میان همه مادران مشترک است، اما مادران تحصیلکرده امروزی، نگاه انتقادی به نقش رایج مادری داشته و علائق شخصی خود را فعالانه‌تر دنبال می‌کردند. به علاوه، بیشتر مشارکت‌کنندگان در تحقیق، مادری را نقشی پره‌حمت، بی‌وقفه، بی‌اجر و پیچیده که دارای کمترین حقوق و بیشترین مسئولیت‌هاست، برمی‌شمردند و از پدران، جامعه و دولت انتظار اقدام عملی مؤثرتر در حمایت از حقوق و وظایف مادری داشتند. دو تن از محققان دانشگاه علامه طباطبایی (تاج‌مزیانی و کاروانی) نیز بر مبنای تحلیل محتوای کیفی، نشان

در کشور ما در سال‌های اخیر سیاست‌های جمعیتی با توجه به کاهش سطح باروری و تغییر الگوهای فرزندآوری در ایران و پیامدهای جمعیتی اقتصادی و اجتماعی ناشی از آن تغییر یافته است. ابلاغ سیاست‌های کلی جمعیت توسط مقام معظم رهبری در اردیبهشت‌ماه سال ۱۳۹۳ در پاسخ به همین شرایط و تأمین نیازهای حاصل از آن و به‌منظور افزایش باروری به بالای سطح جانشینی صورت گرفته است. در چنین شرایطی، دستیابی به اهداف سیاست‌های کلی جمعیت نیازمند مطالعه،

باروری کل از حدود ۷،۷ فرزند برای هر زن در سال ۱۳۴۵ به ۶/۳ فرزند در سال ۱۳۵۵ کاهش یافته است. بعد از این کاهش اولیه، مجدداً با اندک افزایشی در بین سال‌های ۵۸-۱۳۵۶، به ۶/۹ فرزند می‌رسد و این رقم تا سال ۱۳۶۳ تداوم می‌یابد. از سال ۱۳۶۳ به بعد روند کاهش باروری به تدریج آغاز می‌شود به‌طوری که به ۵/۵ فرزند در سال ۱۳۶۷ که زمان راه‌اندازی مجدد برنامه‌های رسمی تنظیم خانواده است، کاهش می‌یابد و از این زمان به بعد به سرعت مرحله انتقالی خود را طی کرده و میزان باروری کل به آستانه سطح جانشینی در پایان دهه ۱۳۷۰ (یعنی به رقم ۲/۱۷ در سال ۱۳۷۹) می‌رسد. با توجه به اینکه فرایند گذار سریع باروری ایران - که سریع‌ترین کاهش باروری در جهان محسوب می‌شود- در پایان دهه ۱۳۷۰ تکمیل می‌شود، شتاب پیشین کاهش باروری در طول دهه ۱۳۸۰ به آهنگی بسیار ملایم تغییر وضعیت می‌دهد. به‌طوری که، میزان باروری کل به ۱/۹ تولد در سال ۱۳۸۵ و سپس به ۱/۸ تولد در سال ۱۳۹۰ تنزل می‌یابد. باروری ایران، در نیمه اول دهه ۱۳۹۰ اندکی افزایش را تجربه می‌کند و تا ۱۳۹۵ به نزدیکی سطح جانشینی بازمی‌گردد، اما با کاهش مجدد به ۱/۷ فرزند به ازای هر زن، این دهه را به پایان می‌برد.

امروزه تعارض نقش‌های شغلی و خانوادگی را یکی از تبیین‌های اساسی باروری پایین می‌دانند، با این وصف آیا مطالعاتی در خصوص الگوی باروری در کشور انجام شده است؟

مطالعات گروهی از پژوهشگران در سال‌های ۱۳۹۴ و ۱۳۹۸ در خصوص بی‌فرزندی، تک‌فرزندی و تأخیر در فرزندآوری نشان می‌دهد زنان شاغل، بیش از سایرین این الگوهای باروری را اتخاذ می‌کنند. همچنین با توجه به تأثیری که این گروه از زنان از جهت به‌کارگیری روش‌های تنظیم باروری و الگوهای تشکیل خانواده بر سایر گروه‌های اجتماعی دارند، می‌توانند تصمیمات و رفتارهای مرتبط با باروری پایین خود را به سایر اقشار اجتماعی تسری بخشند.

در مجموع الگویی که در بسیاری از کشورها مشاهده می‌شود این گونه است که نسبت بالایی از زنان پیش از ازدواج کار می‌کنند، پس از ازدواج به کار خود ادامه می‌دهند و باروری خود را بر اساس شرایط کاری‌شان تنظیم می‌کنند. حال اینکه تا چه حد آن‌ها باروری خود را پایین ببیاورند، بستگی به درجه تعارض و حمایت‌های خانوادگی و اجتماعی دارد.

مطالعات انجام‌شده در کشور نیز حاکی است که مشکلات ترکیب نقش‌های شغلی و خانوادگی باعث چشم‌پوشی زنان از آرمان‌ها و اهداف باروری، افزایش فاصله بین موالید، تأخیر در فرزندآوری و کاهش تعداد فرزندان شده است. به همین دلیل بررسی چالش‌های فرزندآوری زنان شاغل از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. بدون تردید رسیدن به اهداف سیاست‌های جمعیتی و سیاست‌های کلی تأمین اجتماعی بدون بررسی شناخت زمینه‌های کم‌فرزندی و چالش‌ها و مسائل مرتبط با فرزندآوری در لایه‌ها و گروه‌های اجتماعی مختلف امکان‌پذیر نیست.

آیا تفاوت‌های جغرافیایی و استانی فاحشی در نرخ باروری در کشور ما وجود دارد؟ پژوهش‌هایی در این

طرح پژوهشی بررسی ترجیحات و رفتارهای باروری و چالش‌های فرزندآوری زنان شاغل در سازمان تأمین اجتماعی به دنبال پاسخگویی به چه پرسش‌هایی است؟

پرسش‌های اصلی در خصوص اهمیت و ضرورت انجام این پژوهش متعدد هستند. اینکه ترجیحات و رفتارهای باروری زنان شاغل در سازمان تأمین اجتماعی در استان‌های مختلف چگونه است و یا اینکه زنان شاغل در سازمان تأمین اجتماعی و یادرون خانواده در رابطه با مقوله فرزندآوری با چه چالش‌های مهمی مواجهه هستند. پرسش دیگر در خصوص مهم‌ترین عوامل زمینه‌ساز چالش‌های فرزندآوری زنان شاغل در سازمان تأمین اجتماعی است، اینکه زنان شاغل در مواجهه با چالش‌های فرزندآوری از چه راهبردهایی استفاده می‌کنند.

یکی دیگر از پرسش‌های مورد نظر نگرش زنان شاغل در سازمان تأمین اجتماعی به سیاست‌هاست، اینکه از نظر زنان شاغل در این سازمان سیاست‌های حمایتی در سطح جامعه و در سطح سازمان تأمین اجتماعی چگونه می‌تواند در رفع این چالش‌ها مؤثر باشند و به بانوان شاغل در سازمان تأمین اجتماعی کمک کند.

چرا بررسی چالش‌های فرزندآوری حائز اهمیت است؟

طبق نظر پیتر مک‌دونالد (جمعیت‌شناس استرالیایی) نرخ باروری تنها اهرم قابل توجه در دست سیاست‌مداران است تا به وسیله آن تلاش کنند نرخ سالخوردگی متعادل شود. یکی از دلایل بررسی موضوع باروری، مربوط به پیامدهای مهم و اثرگذار آن است. با توجه به تجربه جهانی در بعضی از مناطقی مانند کشورهای اروپایی و یا مناطق شرق آسیا که با باروری پایین مواجه شده‌اند، تردید کمتری در مورد پیامدهای باروری زیر سطح جایگزینی وجود دارد. از یک‌سو، زمانی که میزان باروری شروع به کاهش می‌کند، تغییرات اساسی در ساختار سنی جمعیت آغاز می‌شود. متولدین دوره انفجار جمعیت، در سال‌های بعدی، تورم جمعیت در سنین فعالیت را به وجود می‌آورند و پدیده پنجره جمعیتی را شکل می‌دهند. اما، زمانی که این نسل به سنین سالمندی (۶۵سالگی به بالا) می‌رسند، موجب سالخوردگی جمعیت می‌شوند.

سالخوردگی جمعیت به چه معناست و پیامدهای آن چیست؟

میزان باروری کل زیر ۱/۵ فرزند به ازای هر زن، به معنای سالخوردگی جمعیت و در نهایت کاهش جمعیت است و بدون تردید تداوم کاهش باروری یکی از چالش‌های جمعیتی بسیاری از کشورهاست. کاهش میزان باروری می‌تواند منجر به کاهش جمعیت در سن کار شود و پیامدهای جدی بر رشد اقتصادی داشته باشد.

آیا آماری از روند تحولات باروری در کشور در دسترس است؟

برآوردهای مرکز آمار ایران حاکی از این است که میزان